

Rola rodziców w etiologii przestępczości seksualnej¹

MARTA SZYMAŃSKA-PYTLIŃSKA^a, FILIP SZUMSKI^{a, b}

^aInstitut Psychologii UAM

^bInstitut Psychologii, Uniwersytet Szczeciński

Cel: Celem badania było ustalenie, czy i w jaki sposób styl przywiązania i postawy rodzicielskie mają znaczenie w powstawaniu przestępczości seksualnej. Zakładano występowanie: 1) związków między dominującym stylem przywiązania i typem popełnionego przestępstwa, 2) różnic między gwałticielami i sprawcami wykorzystania seksualnego dziecka w nasileniu postaw rodzicielskich (ojców i matek sprawców), 3) różnic w nasileniu postaw rodzicielskich (matek i ojców) sprawców wykorzystania seksualnego dziecka w zależności od posiadanego przez nich stylu przywiązania, 4) różnic w nasileniu postaw rodzicielskich (matek i ojców) gwałticieli w zależności od ich stylu przywiązania.

Metody: Przebadano dwie grupy sprawców płci męskiej: gwałticieli i osoby dopuszczające się czynności seksualnej z małoletnim poniżej 15 r.ż. osadzonych w zakładach karnych w Polsce. Grupy liczyły odpowiednio 48 i 69 osób. Pomiaru zmiennej styl przywiązania dokonano za pomocą narzędzia *Experiences in Close Relationship Inventory* opracowanego przez Brennan, Clark i Shavera. Zmienną postawy rodzicielskie zmierzono wykorzystując Kwestionariusz retrospektywnej oceny postaw rodziców autorstwa Plopy.

Wyniki: Obie grupy różniły się w zakresie postawy akceptacji-odrzućenia i niekonsekwencji matki. Sprawcy wykorzystania seksualnego dziecka różnili się między sobą istotnie w zakresie postaw rodzicielskich w zależności od ich dominującego stylu przywiązania. Ogólna tendencja pokazywała różnice między sprawcami o bezpiecznym i pozabezpieczanymi stylami przywiązania w zakresie postaw: niekonsekwentnej ojca i matki oraz wymagającej matki.

1 Artykuł powstał na podstawie mojej pracy magisterskiej, napisanej pod kierunkiem prof. dr hab. Marii Beisert, której w tym miejscu serdecznie dziękuję – M.Sz-P.

Wnioski: Przyjęte założenia o tym, że rodzice odgrywają pewną rolę w etiologii przestępczości seksualnej zostały potwierdzone częściowo. Styl przywiązania do opiekuna oraz postawy rodzicielskie matek i ojców sprawców mają znaczenie w etiologii przestępczości seksualnej. Charakter tego zjawiska jest złożony i nie da się go wyjaśniać włączając w plan badawczy pojedyncze czynniki.

SŁOWA KLUCZOWE:

PRZYWIĄZANIE, POSTAWY RODZIELSKIE, GWAŁCICIELE, SPRAWCY WYKORZYSTANIA SEKSUALNEGO DZIECKA, PRZESTĘPCZOŚĆ SEKSUALNA

Wprowadzenie

Działanie na rzecz podnoszenia efektywności przeciwdziałania i profilaktyki występowania przestępczości seksualnej oraz diagnozowania i leczenia sprawców jest ważną społecznie kwestią. Praca z osadzonymi w zakładzie karnym i po jego opuszczeniu ma na celu przede wszystkim ochronę potencjalnych ofiar i zapobieganie recydywie. By skutecznie oddziaływać, psycholog, terapeuta, seksuolog lub lekarz musi znać mechanizmy leżące u źródeł tego zjawiska, a także elementy je podtrzymujące.

Współcześni badacze odchodzą od jednoczynnikowego ujmowania różnych zjawisk społecznych na rzecz tworzenia koncepcji całościowych. Zamiast wdawać się w debatę *nature* czy *nurture*, podkreślają łączny udział czynników wrodzonych i środowiskowych.

W nurcie tym powstają zintegrowane koncepcje etiologii przestępczości seksualnej umożliwiające zbadanie wpływu wielu czynników na powstanie i rozwój dewiacji seksualnych. Najbardziej zaawansowaną z nich jest Zintegrowana teoria przestępczości seksualnej, którą stworzyli Ward i Beech (2005, 2008).

Zintegrowana teoria przestępczości seksualnej (ITSO)

Zgodnie z założeniami tej teorii (Ward, Beech, 2005, 2008) do wykorzystania seksualnego dochodzi skutek działania czynników biologicznych (wpływających na rozwój mózgu, takich jak ewolucja, genetyka, neurobiologia) i ekologicznych (środowisko społeczne, kulturowe i fizyczne oraz osobiste okoliczności) wchodzących

ze sobą w interakcję. Predyspozycje genetyczne i społeczne uczenie się mają wpływ na ukształtowanie się podstawowych funkcji neuropsychologicznych (związanych z systemami emocjonalno-motywacyjnymi, percepcji i pamięci oraz wyboru działań i kontroli), które leżą u podstaw działań człowieka. Kliniczne objawy będące efektem wadliwego działania tych funkcjonalnych systemów neuropsychologicznych obejmują dysregulację emocjonalną, trudności społeczne, zniekształcenia poznawcze i dewiacyjne zainteresowania seksualne. To one znajdują się „na powierzchni” i dają obserwować, znajdując odzwierciedlenie w zachowaniu jednostki; są czynnikami spustowymi prowadzącymi do popełnienia czynu i jego późniejszego powtórzenia (recydywy). Rodzaj tych objawów i sposób ich działania zwrotnie wzmacnia uwarunkowaną biologicznie i ekologicznie podatność sprawcy, powodując utrzymywanie się lub dalszą eskalację zachowań dewiacyjnych i tworząc zamkniętą pętlę. Szczegółowy opis poszczególnych elementów teorii, pozwalających opisać cykl przemocy seksualnej w tym ujęciu prezentuje artykuł Warda i Beecha (2005). Problemy w zakresie nawiązywania relacji intymnych i związane z postawami rodzicielskimi czy przywiązaniem znajdują swoje miejsce w tej teorii w ramach funkcjonowania emocjonalno-motywacyjnego systemu neuropsychologicznego, który autorzy charakteryzują jako: „system, którego główną funkcją jest umożliwienie celom i wartościom szybkiego wpływania na zarówno percepcję i pamięć, jak i wybór działań i kontroli oraz dostosowywanie stanu motywacyjnego do zmieniających się warunków środowiskowych”. Defekty działania tego systemu pojawiają się na przykład wtedy, gdy osoba wychowuje się w środowisku ubogim emocjonalnie. Uniemożliwiają one adekwatne rozpoznawanie jej własnych stanów emocjonalnych i powodują pomieszenie w sytuacjach interpersonalnych, którym towarzyszą emocje. Taki deficyt pojawia również wtedy, gdy osoba nie przyswoiła sobie kompetencji społecznych umożliwiających nawiązywanie relacji. W obu przypadkach mogą wystąpić objawy kliniczne w postaci trudności społecznych, prowadzące do uruchomienia zachowania przestępczego, autorzy wprost wskazują tu na znaczenie stylów przywiązania sprawców (Ward, Beech, 2005).

Zgodnie z propozycją twórców, jednym z istotnych czynników kształtujących przestępczość seksualną jest charakter wczesnodziecięcej relacji sprawcy z opiekunem. W badaniach własnych weryfikowano tylko ten wycinek teorii – opisując i starając się wyjaśnić, jaka jest rola rodziców (zoperacjonalizowana jako styl przywiązania i postawy rodzicielskie matki i ojca) w powstaniu dwóch zjawisk: zgwałceń i wykorzystania seksualnego dziecka.

Wpływ różnych środowisk na rozwój człowieka jest niestały – kręgi socjalizacyjne, w których on uczestniczy zmieniają się i rozszerzają, różny jest czas ich

oddziaływania i jego zakres. Najdłużej i najwcześniej, a także najsilniej, w okresie wczesnego dzieciństwa na dziecko wpływa rodzina. A w zasadzie początkowo matka, następnie ojciec, a jeszcze później rodzeństwo, dziadkowie i dalsza rodzina. Rodzina stanowi duży potencjał rozwojowy dla dziecka, i to ona zaspokaja jego potrzeby, ale jak wskazuje Rode (2010) tkwią w niej również czynniki ryzyka, które mogą decydować o przejawianiu przez dziecko zachowań przemocowych w dorosłości. Postawy rodzicielskie i, będący w znacznej mierze ich następstwem, styl przywiązania, to jedne z nich². Hazan i Shaver (1987; Shaver, Hazan, 1993) wykazali, że styl przywiązania w dorosłości jest uwarunkowany przede wszystkim stylem przywiązania w dzieciństwie i że osoby cechujące się określonym stylem przywiązania w dzieciństwie najczęściej będą przejawiały podobny (będący jego odpowiednikiem) styl przywiązania w dorosłości.

Styl przywiązania sprawców przestępstw seksualnych

Do prawidłowego funkcjonowania seksualnego niezbędna jest umiejętność tworzenia dojrzałej więzi z partnerem. Uczestniczące w jej powstawaniu czynniki mogą się również wpływać na rozwój zaburzonej i niezaburzonej seksualności. Jeśli style przywiązania kształtują sposób adaptacji dziecka do otoczenia, oraz wpływają na to, jakiego rodzaju relacje są poszukiwane i nawiązywane, będą one dotyczyły również relacji seksualnych (Beisert, 2012).

Związki między stylem przywiązania i przestępczością seksualną są przedmiotem wielu badań. Choć ich wyniki pozostają sprzeczne w zakresie powiązań między konkretnym stylem przywiązania a przestępczością seksualną, to ilustrują ogólniejszą tendencję, że istnieją związki między wystąpieniem przywiązania poza bezpiecznego a ryzykiem budowania patologicznej relacji seksualnej w dorosłości (Seidman, Marshall, Hudson, Robertson, 1994; Hudson, Marshall, Ward, 1996; Baker, Beech, Tyson, 2006; Beisert, 2012).

Testując czterokategorialny model Bartholomewa i Horowitz, Hudson, Marshall i Ward (1996) szukali związków między stylem przywiązania i rodzajem popełnionego przez sprawcę przestępstwa w grupach: pedofili (55), gwałcicieli (30),

2 Autorka wymienia także: styl wychowania, relacje między członkami rodziny, relacje emocjonalne rodziców z dziećmi, relacje rodziców względem siebie, konflikty małżeńskie i wskazuje na istnienie związku między doświadczaniem przemocy w rodzinie, a późniejszym przejawianiem zachowań agresywnych, zgodnie z międzypokoleniowym cyklem przemocy – ofiara staje się napastnikiem (Rode, 2010).

przestępców agresywnych, nieseksualnych (32) oraz nieagresywnych, nieseksualnych (30). Osoby wykorzystujące seksualnie dzieci, częściej niż gwałciciele, cechowały się stylem zaabsorbowanym (22 vs 6%) i lękowym (38 vs 30%) i były mniej odrzucające (22 vs 33%). Zdaniem autorów lękowi przestępcy – bojący się intymności i unikający towarzystwa, będą wybierać obiekty niedojrzałe – dzieci, jeśli spostrzegają je jako mniej zagrażające w kontakcie. Gwałciciele pod względem niektórych charakterystyk nie różnili się od grupy agresywnych przestępców nieseksualnych. Obie te grupy prezentowały styl odrzucający. Gwałciciele częściej niż pedofile reprezentowali styl odrzucający intymność i przeciwny zależności. Przejawiali oni także częściej wrogie postawy wobec kobiet, i częściej używali bardzo wysokich poziomów agresji w działaniu. Interpersonalne strategie, którymi posługują się gwałciciele separują i odosabiają ich od partnerów, co prowadzi do potwierdzania ich dysfunkcyjnych przekonań. Brak różnic między grupą gwałcicieli i przestępców agresywnych, nieseksualnych autorzy tłumaczą podobnymi mechanizmami leżącymi u podłoża używania przez nich przemocy w kontaktach z ludźmi. Natomiast osoby z grupy czwartej (nieagresywnych, nieseksualnych przestępców) były najczęściej przywiązane w sposób bezpieczny, w porównaniu z pozostałymi trzema grupami. Zdecydowanie rzadziej, w porównaniu z grupą kontrolną (55-65% – autorzy odwołują się tu do badań Bartholomewa i Horowitz, 1991) gwałciciele i pedofile zgłaszają bezpieczny wzorzec przywiązania (30 i 18%).

Rozkład wyników stylów przywiązania wśród sprawców wykorzystania seksualnego dziecka badanych przez Beisert (2012) był następujący: 27,82% prezentowało bezpieczny, 4,84% zaabsorbowany, 48,39% lękowy i 12,90% odrzucający styl przywiązania. Zakładane przez autorkę związku między stopniem bliskości sprawcy i ofiary a stylem przywiązania sprawcy okazały się nieistotne statystycznie, podobnie jak korelacja wykorzystania wewnątrzrodzinnego i bezpiecznego stylu przywiązania. Nie występuje także zależność między stylami pozabezpiecznymi a natężeniem przemocy seksualnej. Jedynie styl zaabsorbowany jest dodatnio powiązany z używaniem przemocy emocjonalnej (Beisert, 2012).

Związki postaw rodzicielskich z przestępczością seksualną

Zakłócenia w przebiegu procesu socjalizacji mogą mieć swoje konsekwencje w postaci tendencji do wykazywania zachowań nieprzystosowawczych, popełniania przestępstw, także o charakterze seksualnym. Bogaerts, Vanheule i Declercq (2005) prowadzili badania nad relacjami rodzinnymi pedofilów. Sprawdzali, jak można

je scharakteryzować pod względem dwóch wymiarów: opieki, troski rodzicielskiej oraz nadopiekuńczości. Okazało się, że grupa sprawców w porównaniu z grupą kontrolną otrzymywała istotnie mniej opieki od obojga rodziców i więcej autonomii ze strony ojca. Ponadto charakteryzowała się mniej bezpiecznym stylem przywiązania w dorosłości. Szczególnym układem ryzyka były profile sprawców, którzy oprócz dużego zakresu autonomii otrzymywanej ze strony ojca, relacjonowali niski poziom opieki matczynej. W dalszej części badacze podzielili grupę sprawców wykorzystania seksualnego dziecka na dwie podgrupy: sprawców z zaburzeniem osobowości³ i bez niej. Pierwsza podgrupa cechowała się unikającym i lękowym stylem przywiązania w dorosłości, a swoich ojców wspominała jako zarówno nieczułych, obojętnych, jak i przyznających więcej autonomii. Natomiast podgrupa przestępców seksualnych bez diagnozy zaburzeń osobowości pod względem stylu przywiązania nie różniła się znacząco od grupy kontrolnej. Nadmierna doza autonomii udzielanej dziecku ze strony ojca nie mogła pełnić roli strukturalizacji doświadczenia i regulacji zachowania, przyczyniając się tym samym do przejawiania aspołecznych zachowań w dorosłości.

W badaniach Beisert (2012) w grupie 248 sprawców wykorzystania seksualnego dziecka dominującymi postawami rodzicielskimi były: postawa odrzucenia, braku autonomii i niekonsekwencji. Jedynie wyniki w obrębie postaw nadmiernej wymagającej i ochraniającej mieściły się w zakresie normy. Prezentowane przez rodziców postawy miały charakter jednorodny – tzn. pozytywne i negatywne postawy matki i ojca występowały łącznie. Jak wskazuje Beisert, ograniczyło to szansę uzupełnienia braków po stronie jednego rodzica, pozytywnymi zachowaniami drugiego. Autorka opisuje relacje badanych z rodzicami jako: odrzucające, chłodne, niezaspokajające potrzeb emocjonalnych, głównie potrzeby bliskości (przeważnie matki), ograniczające ich autonomię i możliwości ekspresji własnej indywidualności (w większym stopniu matki niż ojcowie), pozbawione akceptacji i szacunku, niespójne w zakresie dyscyplinowania oraz niekonsekwentne.

Dokonując porównania doświadczeń dziecięcych i percepcji rodziców przez pedofilów i gwałcicieli, Craissati, McClurg i Browne (2002) zaobserwowali, że pozbawiony czułości styl rodzicielski był rozpowszechniony w obu grupach. Niski poziom opieki i ciepła pozostawał w związku z doświadczaniem różnego rodzaju nadużyć w dzieciństwie szczególnie wśród osób popełniających przestępstwa seksualne wobec dzieci. Prawie dwie trzecie pedofilów (spośród 57 przebadanych przez autorów osób) postrzegało przynajmniej jedno ze swoich rodziców

3 W rozumieniu klasyfikacji DSM-IV.

jako obojętne i nieczułe, w porównaniu do mniej niż połowy gwałcicieli ($n = 19$)⁴. Gwałciciele w zakresie opieki i nadopiekuńczości rodzicielskiej nie różnili się w sposób istotny statystycznie od grupy kontrolnej. W porównaniu do grupy kontrolnej obie grupy deklarowały występowanie pozbawionej czułości kontroli ze strony rodziców i doświadczanie niespójnego, niekonsekwentnego wychowania. Było ono niedbałe, pełne obojętności z jednej strony i intruzywne, odrzucające, pełne nadmiernej kontroli z drugiej.

Związki między postawami rodzicielskimi a stylem przywiązania sprawców

W większości przywołanych wyżej badań poza stylem rodzicielskim, postawą rodziców wobec dziecka przedmiotem zainteresowania badaczy stawał się również styl przywiązania. Badania nad związkami przywiązania do matki i stylu wychowania u dzieci w wieku szkolnym i nastolatków prowadzili m.in. Karavasilis, Doyle i Markiewicz (2003). Wykazali oni, że styl wychowania różnicuje typ przywiązania (bezpieczne – pozabezpieczne). Ich zdaniem istnieje dodatnia korelacja między autorytatywnym rodzicielstwem i bezpiecznym przywiązaniem, oraz ujemny związek z pozabezpiecznym przywiązaniem. Przy czym autorytatywny styl wychowania można według nich opisać przez osiągnięcie wysokiego wyniku w trzech dymensjach: ciepłe zaangażowanie (miłość, responsywność, zainteresowanie dzieckiem), udzielanie psychicznej autonomii (demokratyczne dyscyplinowanie, zachęcanie do ekspresji własnej indywidualności wewnątrz rodziny) oraz monitoring i kontrola behawioralna (wymaganie adekwatnych do wieku wzorców zachowania się, supervizja, stawianie granic). Autorytatywny styl wychowania wydaje się optymalny z punktu widzenia przystosowania dziecka. W przypadku pozabezpiecznych stylów przywiązania, rodzice dzieci unikających i lękowych są postrzegani jako zaniedbujący i mniej wspierający, co prowadzi do gorszego przystosowania w późniejszym wieku oraz rodzi poczucie bycia niekochanym i bezwartościowym. Autorzy sugerują, że związek między stylem wychowania i przystosowaniem, potencjalnie może być zapośredniczony lub moderowany przez styl przywiązania. Badacze zauważają także, że choć z jednej strony może być tak, że autorytatywni rodzice tworzą klimat sprzyjający

4 Obie grupy były różniczne, a gwałcicieli było tylko 19, dlatego wnioski powinny być wyciągane ostrożnie.

rozwojowi bezpiecznego wzorca zachowania, z drugiej, bezpiecznie przywiązane dzieci prawdopodobnie wywołują więcej optymalnych, korzystnych zachowań rodzicielskich u opiekunów.

Przytaczane powyżej badania prezentują najważniejsze i w największym stopniu związane z tematyką podejmowaną w niniejszym artykule wyniki. Pokazują kilka rzeczy. Po pierwsze, że oba konstrukty teoretyczne są ze sobą powiązane. Po drugie, że można ich użyć do opisu niepowodzeń w procesie socjalizacji. Po trzecie, że częściowo pozwalają wyjaśniać, dlaczego ludzie popełniają przestępstwa seksualne.

Cel badań

Celem badań własnych była ocena dwóch elementów środowiska rodzinnego kształtujących się w relacji dziecko-rodzic: stylu przywiązania i postaw rodzicielskich oraz ich wpływu na typ popełnianego przestępstwa seksualnego. Główne pytanie badawcze można sformułować następująco: Czy i w jaki sposób charakter wczesnodziecięcej relacji z rodzicami ma znaczenie w powstawaniu przestępczości seksualnej? W jego ramach zawierają się hipotezy: 1) istnieje związek między stylem przywiązania i rodzajem popełnionego przestępstwa; 2) gwałciciele i sprawcy wykorzystania seksualnego dziecka różnią się w zakresie nasilenia postaw rodzicielskich (ojców i matek sprawców); 3) sprawcy wykorzystania seksualnego dziecka cechujący się odrębnymi stylami przywiązania różnią się w zakresie nasilenia postaw rodzicielskich (matek i ojców), w taki sposób, że sprawcy o pozabezpiecznym stylu przywiązania wspominają rodziców jako przejawiających bardziej negatywne postawy rodzicielskie, 4) gwałciciele cechujący się odrębnymi stylami przywiązania różnią się w zakresie nasilenia postaw rodzicielskich (matek i ojców), w taki sposób, że sprawcy o pozabezpiecznym stylu przywiązania wspominają rodziców jako przejawiających bardziej negatywne postawy rodzicielskie

Procedura badawcza

Badanie zostało zrealizowane jako część programu badawczego prowadzonego w ramach grantu Narodowego Centrum Nauki „Rola zniekształceń poznawczych w etiologii wykorzystania seksualnego dziecka” nr UMO – 2011/01/N/HS6/00396 pod kierownictwem Filipa Szumskiego. Prowadzono je w zakładach karnych na

terenie województw wielkopolskiego, zachodniopomorskiego i pomorskiego. Osadzony, po wyrażeniu zgody, wypełniał w obecności badacza pakiet kwestionariuszy oraz odbywał z nim krótką rozmowę⁵. Na badanego nie nakładano ograniczeń czasowych. Dane społeczno-demograficzne oraz dotyczące czynu pochodziły z akt osobopoznawczych A i B.

Charakterystyka badanych grup

Próba została dobrana w sposób celowy – na podstawie prawomocnego wyroku skazującego na karę pozbawienia wolności na mocy artykułów 200 i 197 kk. Kryteriami doboru osób do grupy badawczej były ponadto: płeć męska, zgoda na udział w badaniu, IQ w zakresie normy. W sumie przebadano 117 mężczyzn, w tym 69 sprawców wykorzystania seksualnego dziecka i 48 gwałcicieli. Szczegółowe charakterystyki społeczno-demograficzne przebadanej próby, cechy czynu i ofiar przedstawiono w tabeli 1.

Tabela 1. Charakterystyka badanych grup

Zmienna	Sprawcy wykorzystania seksualnego dziecka <i>n</i> = 69	Gwałciciele <i>n</i> = 48
Cechy społeczno-demograficzne		
wiek	średnia	42,38
	odchylenie standardowe	13,536
wykształcenie	brak danych	1
	podstawowe (6 klas)	1
	podstawowe (8 klas)	20
	gimnazjalne	6
	zawodowe	29
	średnie	10
	wyższe	1
	brak danych	2
miejsce zamieszkania	wieś	17
	miasto do 10 tys. mieszkańców	10
	miasto 10–50 tys. mieszkańców	15
	miasto 51–100 tys. mieszkańców	1
	miasto ponad 100 tys. mieszkańców	22
	brak danych	4

5 Wywiad sprawdzający, czy doszło do straty opiekuna.

Zmienna		Sprawcy wykorzystania seksualnego dziecka <i>n</i> = 69	Gwałciciele <i>n</i> = 48
Cechy społeczno-demograficzne			
stan cywilny	kawaler	23	19
	rozwódziony	12	5
	w separacji	1	2
	wdowiec	4	2
	w konkubinacie	7	6
	żonaty	16	9
dzietność	brak danych	6	5
	średnia	2,33	1,15
	odchylenie standardowe	2,266	1,309
	brak danych	11	96
Charakterystyka czynów			
karalność	niekarany	29	14
	recydywista	31	337
	brak danych	9	1
recydywa z artykułu 197 i 200 kk	ponownie karany z art. 200	9	0
	brak danych	60	48
	ponownie karany z art. 197	6	14
	brak danych	63	34
stopień pokrewieństwa sprawcy i ofiary	obcy	4	23
	znajomy	14	10
	rodzinny dalszy	5	0
	rodzinny bliższy	29	6
	mieszany	3	0
	brak danych	14	9
liczba czynów	jednokrotny	8	30
	dwukrotny	4	4
	kilkakrotny	7	5
	wielokrotny	45	7
	brak danych	5	2
rozpiętość czasowa czynów	czyn jednorazowy	13	35
	dni	1	1
	tygodnie	2	0
	miesiące	11	6
	lata	33	3
	brak danych	9	3

Zmienna		Sprawcy wykorzystania seksualnego dziecka <i>n</i> = 69	Gwałciciele <i>n</i> = 48
Charakterystyka ofiar			
płeć	kobieta	50	41
	mężczyzna	7	5
	i kobieta, i mężczyzna	8	1
	brak danych	4	1
liczba	średnia	1,8548	1,2727
	odchylenie standardowe	1,31631	0,69428
	brak danych	7	4
wiek	średnia	9,02	23,30
	odchylenie standardowe	3,673	16,634
	brak danych	19	38

Źródło: Opracowanie własne.

Opis metod badawczych i badane zmienne

Kwestionariusz retrospektywnej oceny postaw rodziców (KPR-Roc)

Służy do pomiaru postaw rodzicielskich matek i ojców (Płopa, 2008), pozwala charakteryzować relację rodzic-dziecko w pięciu wymiarach: akceptacja/odrzućenie, autonomia, niekonsekwencja, nadmierne ochranianie i nadmierne wymaganie. Zadaniem osoby badanej jest określenie, w jaki sposób jej rodzic zachowywał się wobec niej, przede wszystkim w zakresie sposobów wychowywania. Oceniane postawy rodziców dotyczą dzieciństwa oraz dorastania i są określane retrospektywnie. Wskaźniki rzetelności mierzone osobno dla dwóch wersji testu (badających postawy matek i ojców) są wysokie i wahają się (w zależności od wymiaru i wersji testu) od 0,84 do 0,93. Wyniki uzyskane za pomocą testu są dokładne i spójne w czasie. Narzędzie wykazuje „wystarczającą trafność teoretyczną, co potwierdza

- 6 Wielu spośród żonatyh skazanych rozwodzi się lub pozostaje w trakcie separacji podczas odbywania kary pozbawienia wolności. Taki stan rzeczy można próbować tłumaczyć słabą zdolnością tych osób do utrzymywania intymnej relacji i tym, że część wykorzystanih seksualnych dziecka to wykorzystania kazirodcze, a część ofiar sprawców gwałtów to osoby bliskie.
- 7 W obu grupach przeważają osoby wcześniej karane, jednak w obu przypadkach recydywa w dużej mierze dotyczy przestępstw innych niż seksualne.

jego użyteczność w prowadzeniu badań zorientowanych na analizę jakości funkcjonowania systemu rodzinnego w różnych kontekstach badawczych” (Plopa, 2008).

ECR – Experiences in Close Relationships Inventory

Opracowany przez Brennan, Clark i Shavera (1998) (jego polskiej adaptacji dokonały Rajewska i Rynkowska) na podstawie teoretycznych założeń koncepcji Bartholomewa i Horowitza, Bowlby’ego oraz Ainsworth. Pozycje kwestionariuszowe zostały przez autorów wybrane na drodze analizy czynnikowej. Przeprowadzali oni w tym celu testy stworzone wcześniej, m.in. przez Hazana i Sahvera, Bartholomewa i Horowitza i in. (Brennan, Clark, Shaver, 1998). Konstrukcja kwestionariusza opiera się na dwóch dymensjach: lęku i unikania. Na każdą z dwóch skal przypada po 18 itemów. Skale pozwalają stworzyć cztery profile odzwierciedlające styl przywiązania w dorosłości. Są to: przywiązanie bezpieczne (*secure*), zaabsorbowane (*preoccupied*), odrzucające (*dismissing*) i lękowe (*fearful*). Stosuje się trzy metody wyróżniania stylów przywiązania. W niniejszym artykule zastosowano metodę analizy skupień.

Analiza wyników: statystyczny opis badanych zmiennych

W tabeli 2 przedstawiono zbiorcze zestawienie statystyk opisowych obu grup badanych, biorąc pod uwagę zmienne postawa rodzicielska ojca i matki.

Średnie wartości mierzonych postaw rodzicielskich ojców są do siebie zbliżone: wynoszą od 28,59 do 32,84 punktu w grupie sprawców wykorzystania seksualnego dziecka i od 29,92 do 32,17 w grupie gwałcicieli, w zależności od badanej postawy.

Średnie wartości mierzonych postaw rodzicielskich matek wahają się w grupie sprawców wykorzystania seksualnego dziecka od 27,06 do 38,35 i od 23,58 do 42,00 punktu w grupie gwałcicieli. Na wykresie 1 zobrazowano rozkład procentowy stylów przywiązania w obu badanych grupach.

Wśród badanych, zarówno w jednej, jak i drugiej grupie, przeważały osoby o zaabsorbowanym stylu przywiązania. W obu grupach pozabezpieczny wzorzec przywiązania dominował nad bezpiecznym stylem przywiązania. Proporcje w grupie sprawców wykorzystania seksualnego dziecka wynosiły: 73,91%, pozabezpiecznie przywiązanych do 26,09% bezpiecznie przywiązanych osób. Bezpieczny styl przywiązania charakteryzował 14,58% gwałcicieli, a wzorzec pozabezpieczny występował u 85,42% badanej grupy.

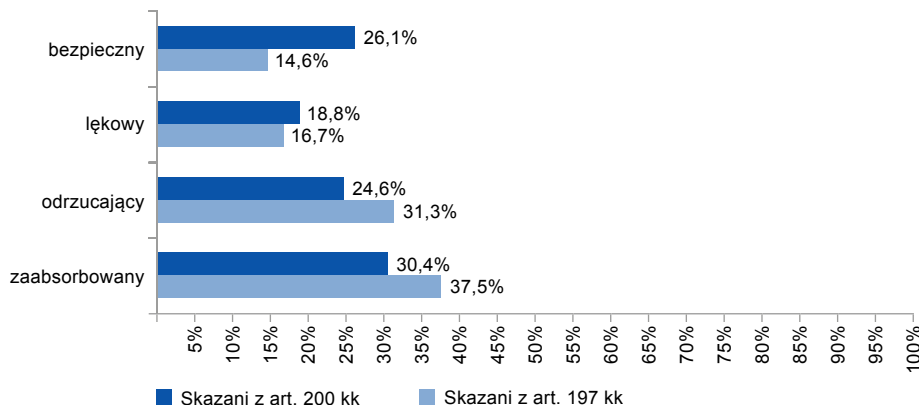
Tabela 2. Charakterystyka badanych grup

Postawa rodzicielska matki w obu grupach.							
Grupa		akceptacja – odrzucenie	wymaganie	autonomia	niekonsekwencja	ochranianie	
200	N	ważne	64	64	64	64	
		brak danych	5	5	5	5	
	Średnia		32,8438	31,0781	32,5313	28,5938	30,5000
	Mediana		35,0000	31,0000	33,5000	28,0000	32,0000
	Odchylenie standardowe		12,61168	8,80891	9,73126	9,55970	10,04119
197	N	ważne	48	47	48	48	
		brak danych	0	1	0	0	1
	Średnia		31,9375	31,1915	32,1667	29,9583	29,9149
	Mediana		32,0000	31,0000	33,0000	30,0000	31,0000
	Odchylenie standardowe		11,18397	9,52032	9,09134	9,88220	9,52075
Postawa rodzicielska matki w obu grupach.							
200	N	ważne	68	68	68	68	
		brak danych	1	1	1	1	1
	Średnia		38,3529	31,6765	35,7794	27,0588	36,6912
	Mediana		42,5000	33,0000	37,0000	26,5000	37,0000
	Odchylenie standardowe		10,79630	9,29201	8,77725	9,42192	10,13676
197	N	ważne	47	47	47	47	
		brak danych	1	1	1	1	1
	Średnia		42,0000	28,7021	38,1064	23,5745	38,9574
	Mediana		45,0000	29,0000	39,0000	21,0000	40,0000
	Odchylenie standardowe		8,64518	7,71479	7,75784	8,87288	9,07447

197 – gwałciciele, 200 – sprawcy wykorzystania seksualnego dziecka.

Źródło: Opracowanie własne.

Wykres 1. Dominujący styl przywiązania w obu badanych grupach

Źródło: Opracowanie własne.

Analiza wyników: statystyczna weryfikacja hipotez

Hipoteza o związkach między dominującym stylem przywiązania a rodzajem popełnionego przestępstwa została zweryfikowana za pomocą współczynnika V Kramera (tab. 3). Był on liczony dla macierzy uwzględniającej wszystkie cztery style przywiązania: zaabsorbowany, odrzucający, lękowy i bezpieczny.

Tabela 3. Zależność między dominującym stylem przywiązania i typem popełnionego przestępstwa seksualnego

Miary symetryczne			
		Wartość	Istotność przybliżona
Nominalna przez Nominalna	Phi	0,152	0,440
V Kramera		0,152	0,440
N ważnych obserwacji		117	

Źródło: Opracowanie własne.

W tabeli 4 przedstawiono różnice między gwałcicielami i sprawcami wykorzystania seksualnego dziecka w zakresie nasilenia postaw rodzicielskich matek i ojców sprawdzono wykorzystując test t-Studenta.

Tabela 4. Różnice w zakresie postaw rodzicielskich (ojców i matek) gwałcicieli i sprawców wykorzystania seksualnego dziecka

Postawa	n		t	df	p	średnia		wielkość efektu <i>d</i> Cohena
	197	200				197	200	
akceptacji-odrzućenia ojca	48	64	0,395	110	0,694	31,9375	32,8438	0,0757
wymagająca ojca	47	64	-0,065	109	0,949	31,1915	31,0781	-0,0123
autonomii ojca	48	64	0,202	110	0,840	32,1667	32,5313	0,0387
niekonsekwencji ojca	48	64	-0,737	110	0,463	29,9583	28,5938	-0,1462
ochraniają ojca	47	64	0,310	109	0,757	29,9149	30,5000	0,0597
akceptacji-odrzućenia matki	47	68	-2,006	110,482	0,047*	42,0000	38,3529	-0,3729
wymagająca matki	47	68	1,805	113	0,074	28,7021	31,6765	0,3484
autonomii matki	47	68	-1,464	113	0,146	38,1064	35,7794	-0,2809
niekonsekwencji matki	47	68	1,996	113	0,048*	23,5745	27,0588	0,3807
ochraniająca matki	47	68	-1,229	113	0,221	38,9574	36,6912	-0,2355

* oznaczono różnice istotne statystycznie na poziomie 0,05.

Źródło: Opracowanie własne.

Do weryfikacji hipotezy o występowaniu różnic wewnątrz grupy sprawców wykorzystania seksualnego dziecka w zakresie nasilenia postaw rodzicielskich w zależności od ich dominujących stylów przywiązania zastosowano, ze względu na niską liczebność wyróżnionych podgrup, test Kruskala-Wallisa. Wyniki testu przedstawiono w tabeli 5.

Tabela 5. Różnice w zakresie nasilenia postaw rodzicielskich w grupie sprawców wykorzystania seksualnego dziecka w zależności od posiadanego przez nich dominującego stylu przywiązania

Postawa	χ^2	df	p	Dominujący styl przywiązania				Charakter różnic*
				z (n = 21)	o (n = 17)	l (n = 13)	b (n = 18)	
akceptacji-odrzućenia ojca	3,331	3	0,343	27,76	32,65	30,64	38,85	
wymagająca ojca	7,425	3	0,060	31,92	30,97	45,50	26,26	
autonomii ojca	5,772	3	0,123	29,37	28,15	30,41	41,71	
niekonsekwencji ojca	11,408	3	0,010*	38,84	30,56	41,91	21,26	z, l > b
ochraniańia ojca	1,475	3	0,688	30,58	36,59	33,86	29,68	
akceptacji-odrzućenia matki	2,728	3	0,436	31,05	38,62	29,81	38,24	
wymagająca matki	8,113	3	0,044*	37,74	37,38	40,69	22,88	o, z, l > b
autonomii matki	2,619	3	0,454	32,26	35,71	29,23	40,09	
niekonsekwencji matki	12,469	3	0,006*	39,14	39,41	39,73	19,85	z, o, l > b
ochraniańia matki	0,985	3	0,805	33,43	38,47	31,96	33,79	

* oznaczono różnice istotne statystycznie na poziomie 0,05.

Styl przywiązania: **z** – zaabsorbowany, **o** – odrzućający, **l** – lękowy, **b** – bezpieczny.

Źródło: Opracowanie własne.

Do weryfikacji hipotezy o występowaniu różnic wewnątrz grupy gwałćicieli w zakresie nasilenia postaw rodzicielskich w zależności od ich dominujących stylów przywiązania ponownie zastosowano, ze względu na niską liczebność wyróżnionych podgrup, test Kruskala-Wallisa. Wyniki testu zamieszczono w tabeli 6.

Tabela 6. Różnice w zakresie nasilenia postaw rodzicielskich w grupie gwałtocieli w zależności od posiadanego przez nich dominującego stylu przywiązania

Postawa	χ^2	df	p	dominujący styl przywiązania – średnia ranga			
				zaabsorbowany (n = 18)	odrzucający (n = 15)	lękowy (n = 8)	bezpieczny (n = 7)
akceptacji-odrzućenia ojca	4,171	3	0,244	27,42	23,77	16,13	28,14
wymagająca ojca	0,811	3	0,847	24,75	21,60	26,79	24,43
autonomii ojca	3,964	3	0,265	25,94	26,87	15,56	25,93
niekonsekwencji ojca	1,718	3	0,633	25,39	26,03	25,19	18,14
ochraniań ojca	3,579	3	0,311	27,44	22,39	17,06	26,29
akceptacji-odrzućenia matki	6,303	3	0,098	29,38	17,63	22,19	26,64
wymagająca matki	2,615	3	0,455	21,21	28,37	24,50	20,86
autonomii matki	1,515	3	0,679	25,91	20,83	23,19	27,07
niekonsekwencji matki	6,287	3	0,098	19,35	30,70	25,06	19,71
ochraniań matki	3,341	3	0,342	28,38	19,83	21,88	24,71

Źródło: Opracowanie własne.

Dyskusja

W niniejszym badaniu podjęto próbę ukazania roli środowiska rodzinnego w etiologii przestępczości seksualnej. Zakładane związki między stylem przywiązania sprawcy i typem popełnionego przestępstwa seksualnego okazały się nieistotne statystycznie. Badani sprawcy wykorzystania seksualnego dziecka, w porównaniu z gwałtocielami, częściej oceniali swoje matki jako mniej akceptujące, bardziej odrzucające i bardziej niekonsekwentne. Badani, którzy przywiązani byli w sposób bezpieczny jednocześnie częściej niż badani o zaabsorbowanym i lękowym stylu przywiązania oceniali swoich ojców jako konsekwentnych (nie było różnic w tym zakresie między sprawcami o bezpiecznym i odrzucającym stylu przywiązania). Pozytywna postawa ojca może zatem mieć swój udział w powstaniu bezpiecznego stylu przywiązania. Chociaż sprawca wykorzystania seksualnego dziecka tworzy z ojcem stosunkowo dobrą relację, to nie pełni ona w jego rozwoju seksualnym tak znaczącej roli jak postawa matki. To jej dotyczyły dwie z trzech kolejnych stwierdzonych różnic. Sprawcy wykorzystania seksualnego dziecka o bezpiecznym stylu przywiązania rzadziej niż sprawcy przywiązani pozabezpiecznie (odrzucający, zaabsorbowany, lękowy styl przywiązania) retrospektywnie oceniali swoje matki jako nadmiernie wymagające i niekonsekwentne. Matka, będąca modelem kobiety,

zachowuje się wobec chłopca w sposób krytyczny i nietolerujący sprzeciwu formułując przy tym wiele oczekiwań. Kary i nagrody, których udziela dziecku pozostają niespójne, nie idą w parze z tym, co ono robi, ale wynikają z jej wewnętrznego stanu emocjonalnego. Wątek konsekwencji wobec dziecka znajduje swoje miejsce w teoriach etiologii przestępczości seksualnej, np. u Marshalla i Barbaree'ego (1990). Rozbieżność zachowania i wzmocnień może prowadzić, zdaniem autorów, do zachwiania pewności siebie, braku zaufania we własne możliwości i sprawstwo. W późniejszym życiu, bojąc się nieprzewidywalnych reakcji kobiety, o wymaganiach, którym nie potrafią sprostać sprawcy wykorzystania seksualnego dziecka zwracają się ku obiektom niedojrzałym, postrzegając je jako mniej zagrażające. Rola matki w rozwoju seksualnym sprawcy jest zatem w dużej mierze destrukcyjna.

Mniejsza akceptacja ojców gwałcicieli, gdy byli dziećmi, może prowadzić do wytworzenia u chłopca obrazu mężczyzny chłodnego i zachowującego dystans w kontakcie interpersonalnym. Wchodząc w intymny związek z kobietą będą oni prawdopodobnie naśladowali obserwowane zachowania ojca nie dbając dostatecznie o jakość relacji intymnej. Można sobie wyobrazić, że w sytuacji sprzeciwu kobiety wobec propozycji podjęcia kontaktu seksualnego i nie posiadając odpowiednich kompetencji, będą uciekali się do przełamywania oporu. Jednocześnie matki gwałcicieli były mniej wymagające i bardziej konsekwentne, prezentowały postawy właściwsze niż matki sprawców wykorzystania seksualnego dziecka. Mniejsze wymagania mogą jednak wiązać się z mniejszym wkładem własnym osoby potrzebnym do uzyskania aprobaty i gratyfikacji – funkcjonując w relacji gwałciciel może zakładać, że nie musi wносить zbyt wiele do związku, ani angażować swoich zasobów, by utrzymać przy sobie partnerkę.

Choć wyniki w zakresie stylu przywiązania i postaw rodzicielskich otrzymane w badaniach własnych nie są stuprocentowo zbieżne z wynikami otrzymanymi przez innych badaczy (np. Beisert, 2012) pokazują pewną tendencję. Polegała ona na tym, że sprawcy przestępstw seksualnych byli raczej przywiązani pozabezpiecznie niż bezpiecznie. Nie znalazło to jednak swojego wyraźnego odzwierciedlenia w ich ocenie stylów wychowania rodziców. Z drugiej strony, nawet, jeżeli warunki rozwojowe osoby nie są zupełnie niewłaściwe, ale umiarkowanie dobre, to nie należy pozostawać nadmiernie entuzjastycznym, ale uznać, iż stwarzają one zarówno szanse, jak i zagrożenia, i nie znaczą, że wśród wczesnodziecięcych doświadczeń jednostki nie znajdziemy zjawisk negatywnych. Pokazują jedynie, że w historii życia osoby pojawiały się zarówno dobre, jak i złe doświadczenia, a rodzic przejawiał i właściwe, i niewłaściwe postawy w mniej więcej podobnych proporcjach. Niewiele uzyskujemy w ten sposób informacji o jakości tych

doświadczeń. Rozwój jednostki może pójść w kierunku pozytywnym – wzrostu, rozwijania zasobów i wykorzystywania potencjałów, jak i negatywnym – niepowodzeń w procesie socjalizacji, niewielkim uczeniu się i zdobywaniu kompetencji ułatwiających efektywne funkcjonowanie w dorosłości.

Znaczenie ma tutaj również specyfika narzędzia pomiarowego – postawy rodzicielskie są oceniane przez sprawców retrospektywnie, a więc opierają się na wspomnieniach badanego. Obraz rodzica może być – zgodnie z prawami psychologii poznawczej – wraz z upływem czasu zniekształcany, a i działanie mechanizmów obronnych osobowości może prowokować pozytywne wspomnienia i hamować dopływ informacji negatywnych. Do tego obrazu dokłada się jeszcze taka zmienna zakłócająca, jak lęk przed oceną badacza, czy w swoistych warunkach więziennych – przed domniemanymi przez sprawcę negatywnymi konsekwencjami udzielania przez niego prawdziwych odpowiedzi. Niewykluczone, że gdyby zebrano większą liczbę pomiarów ujawniłaby się podobna jak u innych badaczy zależność – między typem popełnionego przestępstwa a postawami rodziców czy dominującym stylem przywiązania. Niewielka liczebność badanej grupy uniemożliwiła zastosowanie bardziej zaawansowanych narzędzi statystycznych, np. regresji logistycznej. Jako że to badanie własne nie było powtórzeniem żadnego z badań przywoływanych we wstępie, jego wyniki tylko częściowo z nimi korespondują. Wynika to z różnic w liczebności badanej grupy, dobranych narzędzi pomiarowych i ich jakości, sposobu operacjonalizacji i definiowania mierzonych zmiennych i innych.

W obliczu uzyskanych wyników, wniosek, jaki się nasuwa jest następujący: poza środowiskiem rodzinnym – zoperacjonalizowanym tutaj jako styl przywiązania i postawy rodzicielskie – znaczenie dla zaistnienia zjawiska przestępczości seksualnej mają również inne czynniki pojawiające się w rozwoju sprawcy w kolejnych etapach jego życia. Nakładają się one na pierwsze doświadczenia zdobywane w rodzinie, zachowując przy tym moc ich zmiany i modyfikacji. Zintegrowana teoria przestępczości seksualnej Warda i Beecha (2005, 2008) w sposób całościowy ujmując koncepcję etiologii przestępczości seksualnej – w niniejszym artykule możliwe było odniesienie się jedynie do wycinka przywołanej we wstępie teorii. Nie uprawnia on do wysuwania ogólnych wniosków wobec całości zjawiska. Problem etiologii przestępczości seksualnej jest o wiele bardziej złożony i nie da się go ograniczać jedynie do środowiskowych czynników leżących po stronie relacji dziecko-opiekun. Zaproponowane w omówieniu wyników wnioski i wyjaśnienia należy szeroko weryfikować, włączając w plan badawczy inne zmienne i wykorzystując coraz doskonalsze narzędzia pomiarowe.

Bibliografia

- Baker, E., Beech, A., Tyson, M. (2006). Attachment disorganization and its relevance to sexual offending. *Journal of Family Violence*, 21, 3, 221–231.
- Bartholomew, K., Horowitz, L. M. (1991). Attachment styles among young adults: a test of a four-category model. *Journal of personality and social psychology*, 61, 2, 226–244.
- Beisert, M. (2012). *Pedofilia: geneza i mechanizm powstania zaburzenia*. Sopot: GWP.
- Bogaerts, S., Vanheule, S., Declercq, F. (2005). Recalled parental bonding, adult attachment style, and personality disorders in child molesters: A comparative study. *The Journal of Forensic Psychiatry & Psychology*, 16 (3), 445–458.
- Brennan, K. A., Clark, C. L., Shaver, P. R. (1998). Self-report measurement of adult attachment. An integrative overview. W: J. A. Simpson, W. S. Rholes (red.) *Attachment theory and close relationships* (s. 46–76). New York: Guilford Press.
- Craissati, J., McClurg, G., Browne, K. (2002). The parental bonding experiences of sex offenders: a comparison between child molesters and rapists. *Child Abuse & Neglect*, 26, 909–921.
- Hazan, C., Shaver, P. (1987). Romantic Love Conceptualized as an Attachment Process. *Journal of Personality and Social Psychology*, 52, 3, 511–524.
- Hudson, S. M., Marshall, W.L., Ward, T. (1996). Attachment style in sex offenders: a preliminary study. *The Journal of Sex Research*, 33, 1, 17–26.
- Karavasilis, L., Doyle, A. B., Markiewicz, D. (2003). Associations between parenting style and attachment to mother in middle childhood and adolescence. *International Journal of Behavioral Development*, 27 (2), 153–164.
- Marshall, W. L., Barbaree, H. E. (1990). An integrated theory of the etiology of sexual offending. W: W. L. Marshall, D. R. Laws, H. E. Barbaree (red.), *Handbook of sexual assault: Issues, theories, and treatment of the offender* (s. 257–275). New York: Plenum Press.
- Plopa, M. (2008). *Kwestionariusz retrospektywnej oceny postaw rodziców (KPR-Roc)*. Podręcznik. Warszawa: Vizja Press & IT.
- Rode, D. (2010). *Psychologiczne uwarunkowania przemocy w rodzinie. Charakterystyka sprawców*. Katowice: Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego.
- Seidman, B., Marshall, W. L., Hudson, S. M., Robertson, P. J. (1994). An examination of intimacy and loneliness in sex offenders. *Journal of Interpersonal Violence*, 9, 518–534.

- Shaver, P. R., Hazan, C. (1993). Adult romantic attachment: Theory and evidence. W: D. Pearlman, W. Jones (red.), *Advances in personal relationships* (vol. 4, 29–70). London, England: Kingsley.
- Ward, T., Beech, A. (2005). An integrated theory of sexual offending. *Aggression and Violent Behavior*, 11, 44–63.
- Ward, T., Beech, A. R. (2008). An Integrated Theory of Sexual Offending. W: D. R. Laws, W. T. O'donohue (red.), *Sexual Deviance. Theory, Assessment, and Treatment*. New York: The Guilford Press.

Parent's role in the etiology of sexual offending

Objective: *The aim of this study was to determine whether and how attachment style and parental attitudes are important for the etiology of sexual offending. Research hypotheses were related to the (1) relationship between the attachment style and the type of offense committed and differences in the intensity of recalled parental attitudes of one's mother and father: (2) between rapists and child molesters, (3) between child molesters with different attachment style, (4) between rapists with different attachment style.*

Method: *Data were gathered from two groups of male sex offenders: rapists and child molesters, detained in prisons on the territory of Poland. The first group consisted of 48 and the other of 69 men. Attachment style was measured using the Experiences in Close Relationship Inventory (ECR) by Brennan, Clark and Shaver. Parental attitudes were measured using the Kwestionariusz Retrospektywnej Oceny Postaw Rodziców by Plopa (Parental Attitudes Retrospective Assessment Questionnaire).*

Results: *Both groups differed significantly in the intensity of mother's acceptance-rejection and inconsequence attitudes. Child molesters differed in the range of parental attitudes in regard to their dominant attachment style. The major tendency showed differences between child molesters with safe and unsafe attachment styles in regard to father's and mother's inconsequence and mother's demanding attitude.*

Conclusions: *The assumption that parents play a role in the etiology of sexual offending has been confirmed partially. The obtained results suggest on the one hand, that the style of attachment to the caregiver and parental attitudes of mothers and fathers of the perpetrators are of importance for the etiology of sexual offending. On the other hand, this phenomenon is complex and can not be explained in the research plan that includes single, isolated factor.*

KEYWORDS:

ATTACHMENT, PARENTAL ATTITUDES, RAPISTS, CHILD MOLESTERS, SEXUAL OFFENDING

Cytowanie:

Szymańska-Pytlińska, M., Szumski, F. (2014). Rola rodziców w etiologii przestępczości seksualnej. *Dziecko krzywdzone. Teoria, badania, praktyka*, 13(1).

Artykuł jest dostępny na licencji *Creative Commons Uznanie autorstwa–Użycie niekomercyjne–Bez utworów zależnych 3.0 Polska*.